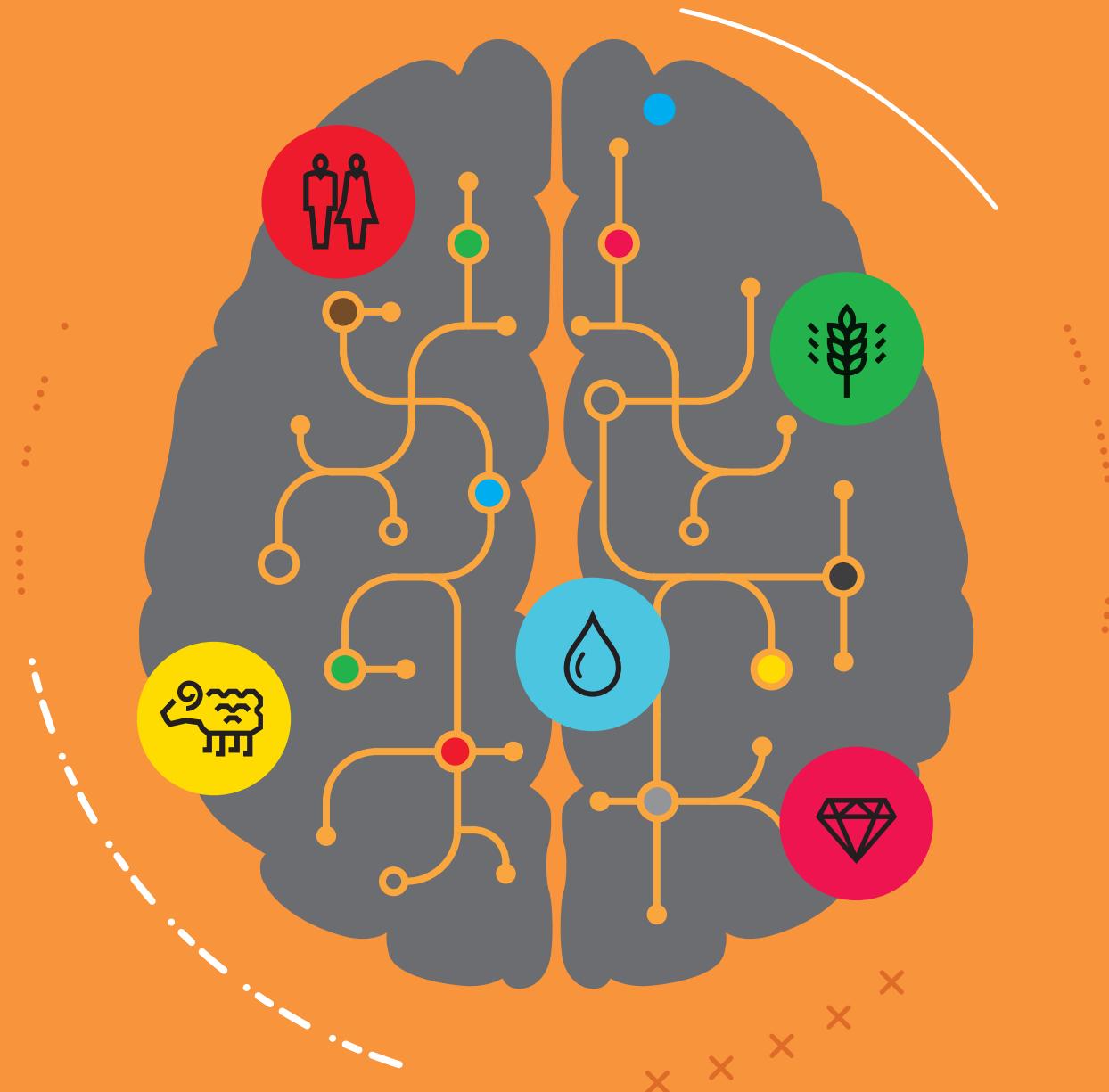

Resursna efikasnost i održivi razvoj po mjeri čovjeka

2014.

Sažetak

UNDP, u partnerstvu s ljudima na svim nivoima društva, podržava razvoj nacija koje su u stanju da podnesu krize, ali i da pokrenu i održe onu vrstu razvoja koja unapređuje kvalitet života svih. U 170 zemalja svijeta u kojima smo prisutni, nudimo globalnu i lokalnu perspektivu da bismo osnažili život pojedinca, ali i stvaranje izdržljivih nacija.

Kratki izvodi iz ove publikacije mogu se nepromijenjeni reproducirati bez odobrenja autora, pod uslovom da se navede izvor.

Ovo je nezavisna publikacija, rađena pod okriljem UNDP. Mišljenja iznesena u ovoj publikaciji stavovi su njihovih autora i ne predstavljaju nužno stavove UNDP.

Autorski tim: Saša Popović, vodeći autor
Saradnici: Marina Marković, Arkadij Toritsyn
Menadžer projekta: Tomica Paović

Zahvalnost:

Mnoge institucije i pojedinci dali su svoj konstruktivan doprinos izradi ovog Izvještaja, a posebno želimo pomenuti neke od njih: Siniša Stanković, Ivana Vojinović, Marko Čanović, Jelena Knežević, Bosiljka Vučović, Marija Mijušković i Aneta Milutinović iz Ministarstva za održivi razvoj i turizam, Dragica Sekulić iz Ministarstva ekonomije, Biljana Gligorić iz NVO Expediti, Jelena Marojević iz NVO Green Home, Andrey Ivanov i dr Stamatis Christopoulos iz UNDP za Evropu i ZND, Regionalni centar.

Zahvalnismo na saradnji svim resornim ministarstvima i institucijama, MONSTAT-u, organizacijama civilnog društva, predstavnicima univerziteta, agencijama UN i drugim međunarodnim organizacijama u Crnoj Gori.

Posebnu zahvalnost dugujemo svima koji su učestvovali u javnoj raspravi o Izvještaju.

Stručna revizija izvještaja: Elena Danilova Cross, Mihail Peleah i Ben Slay, UNDP za Evropu i ZND, Regionalni centar

Prevod: Jelena Pralas i Azra Kosovac
Lektura: Lida Vukmanović-Tabaš
Fotografije: Saša Popović, Aleksandar Jaredić, Duško Miljanić
Grafički dizajn, naslovna strana i izgled publikacije: Dokokino, Beograd
Štampa: AP Print, Podgorica

Štampano u Podgorici, Crna Gora
Prvo izdanje: 2014.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna biblioteka Crne Gore,
Cetinje

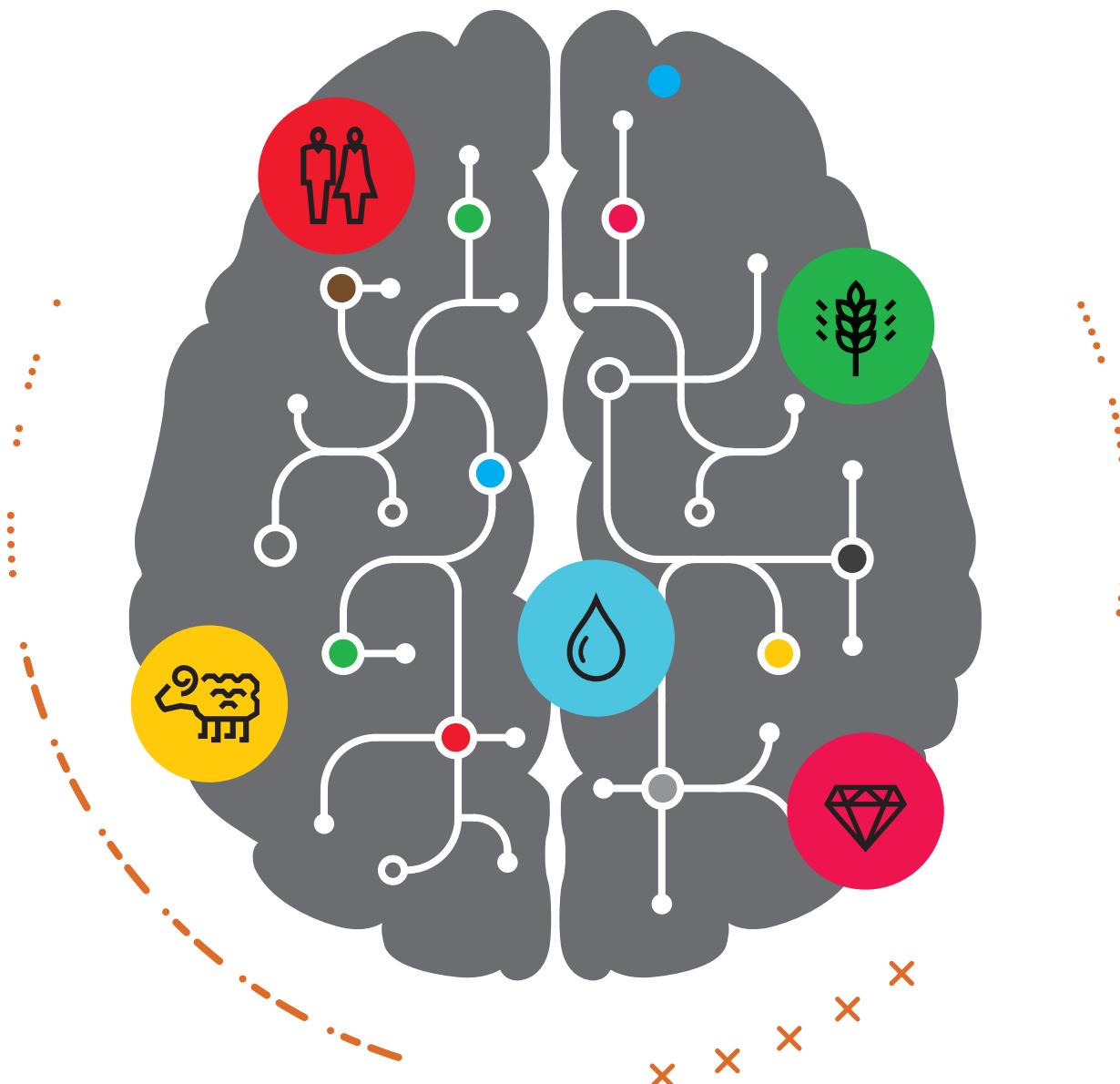
ISBN 978-9940-614-09-6

COBISS.CG-ID 25925136

Copyright © 2014

Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori
Eko zgrada Ujedinjenih nacija, Stanka Dragojevića bb, 81 000 Podgorica, Crna Gora

Resursna efikasnost i održivi razvoj po mjeri čovjeka

2014.

Sažetak

SADRŽAJ

1 Razvoj po mjeri čovjeka i održivost	6
2 Profil Crne Gore u oblasti razvoja po mjeri čovjeka	8
3 Uspostavljanje ravnoteže između ekonomskog rasta i održivosti	12
4 Odgovor Crne Gore	14
Izazovi vezani za pojedinačne sektore	15
Oblasti u kojima su potrebni dalji naporci	16
5 Pogled u budućnost	18
6 Kako do cilja?	20
6.1 Mapa puta ka resursno efikasnoj Crnoj Gori	21
6.1.1 Horizontalne politike i pitanja	22
6.1.2 Upravljanje životnom sredinom (uključujući otpad)	25
6.1.3 Prioritetni razvojni sektori	29

PREDGOVOR

Već gotovo čitavu deceniju, UNDP u Crnoj Gori kroz Izvještaje o razvoju po mjeri čovjeka skreće pažnju kreatorima politika i građanskom društvu na društveno-ekonomski razvoj zemlje. Ovi izvještaji stimulisali su debate na nacionalnom nivou i doveli do mnogih inicijativa kojima se promoviše i jača razvoj po mjeri čovjeka. U njima smo ponudili fokusiranu perspektivu i analizu okolnosti u Crnoj Gori, te strategije i za ekonomski rast i za unapređenje razvoja po mjeri čovjeka.

Cilj izvještaja jeste da se prikupe činjenice o razvoju po mjeri čovjeka, da se utiče na politike na nivou države i da se mobilisu različiti sektori privrede i segmenti društva. Izvještaj uvodi koncept razvoja po mjeri čovjeka u dijalog o politikama na nivou države – ne samo kroz indikatore razvoja po mjeri čovjeka i preporuke za politiku, već i kroz proces konsultacija, istraživanja i pisanja izvještaja koji se sprovode na nacionalnom nivou. Kao instrument koji je osmišljen da dopre do široke publike, ovaj izvještaj može biti katalizator za javne debate i može mobilisati podršku za djelovanje i promjenu.

Svjesna jednog od najznačajnijih prioriteta i „pokretačkih“ snaga strategije Evropa 2020, te potrebe za promjenom u razvojnog putu, Vlada Crne Gore potvrdila je u konsultativnom procesu izrade izvještaja svoju viziju Crne Gore kao „ekološke države“ i namjeru da krene ka resursno efikasnoj ekonomiji.

Resursna efikasnost znači održivo upravljanje i korišćenje resursa kroz čitav ciklus (od ekstrakcije, preko distribucije, transformacije i potrošnje, sve do odlaganja otpada). Jednostavno rečeno, resursna efikasnost je nalaženje načina kojim će se proizvesti više sa manje inputa i manje uticaja, te da se drugačije troši da bi se ograničili rizici da će resursi postati oskudni i da će doći do zagađenja. Za kretanje ka putu rasta koji će donijeti dvojake koristi – podstaći rast potreban za otvaranje novih radnih mjesta i blagostanje građana Crne Gore, te obezbijediti da kvalitet tog rasta vodi ka održivoj budućnosti – biće potrebno da se Crna Gora pozabavi ovim izazovima i da ih pretvorи u mogućnosti. Priprema crnogorske ekonomije za ovu transformaciju na pravovremen, predvidiv i kontrolisan način, omogućиće Crnoj Gori da dalje uveća svoje bogatstvo i blagostanje a da smanji nivo uticaja korišćenja resursa.

Upravljanje resursima u suštini je „pitanje zdravog razuma“ – ko, na kraju krajeva, ne želi biti efikasan u upravljanju resursima? Mi vjerujemo da ekološki i ekonomski interesi mogu koegzistirati i doprinositi ostvarivanju istih ciljeva, a ne da budu suprotstavljeni kad se odlučuje o prioritetima Crne Gore i njenog društva.

U ovom izvještaju predstavlja se ono što je Crnoj Gori potrebno da bi došla do resursno efikasne, zelenije i konkurentnije ekonomije u smislu strategije Evropa 2020, s jakim pozitivnim i održivim uticajem razvoja po mjeri čovjeka. Sam izvještaj rezultat je analitičkih nastojanja da se definiše razvojna agenda resursne efikasnosti na osnovu potencijala, postojećih prepreka i ograničenja, a u njemu se daje i prijedlog politika i djelovanja potrebnih za prelazak na resursno efikasniju, zeleniju i konkurentniju ekonomiju, što bi u potpunosti bilo usaglašeno s ključnim prioritetima Evropske unije i u funkciji promovisanja razvoja po mjeri čovjeka.

Dosadašnji razvojni put donio je prosperitet Crnoj Gori i njenim građanima, ali kroz intenzivno i često neefikasno korišćenje resursa. Uloga biodiverziteta, ekosistema i usluga koje oni pružaju, u velikoj mjeri je potcijenjena, troškovi stvaranja otpada i zagađenja često se ne uzimaju u obzir prilikom određivanja cijena i postaje sve očiglednije da treba unaprijediti tržišta i javne politike da bi se savladala sve veća tražnja i konkurenca kad su u pitanju strateški resursi kao što su minerali, zemljište, voda i biomasa.

Postizanje održivog razvojnog puta u Crnoj Gori značilo bi da se Crna Gora opredjeljuje za odgovarajuće opcije i nalaženje kompromisa među konkurentnim prioritetima (na primjer, energetska sigurnost nasuprot očuvanju biodiverziteta, vodnih resursa i kvaliteta vazduha) i obezbjeđivanje transformacije ekonomije tako da se omogući postepeno kretanje ka postizanju evropskih ciljeva, konkurentnosti, kao i stalno razdvajanje ekonomskog rasta od korišćenja resursa i ekoloških uticaja i ostvarivanje vizije Crne Gore kao ekološke države.

Nadamo se da će ovaj izvještaj podstaći donosioce odluka u Crnoj Gori da rade na oblikovanju jedinstvenog odgovora u smislu prevođenja njegovih nalaza u konkretno djelovanje koje može rezultirati stvarnim promjenama na terenu.

Rastislav Vrbenski
stalni koordinator Sistema UN i
stalni predstavnik UNDP u Crnoj Gori

Razvoj po mjeri čovjeka predstavlja obrazac razvoja čiji je krajnji cilj čovjek. Krajnja svrha mu je, naime, dobrobit ljudi a ne postizanje visokog nivoa bruto domaćeg proizvoda.

1

Razvoj po mjeri čovjeka i održivost

Ključna tema ovog izvještaja jeste resursna efikasnost – pitanje od sve većeg značaja iz perspektive razvoja po mjeri čovjeka. Razvoj po mjeri čovjeka treba da bude održiv jer naglašava značaj posvećivanja jednake pažnje budućim generacijama kao i sadašnjoj, tako da ispunjavanje potreba sadašnje populacije ne ugrozi mogućnost budućih generacija da zadovoljavaju svoje potrebe. Ukoliko obrazac razvoja nije održiv, onda to nije istinski razvoj po mjeri čovjeka.

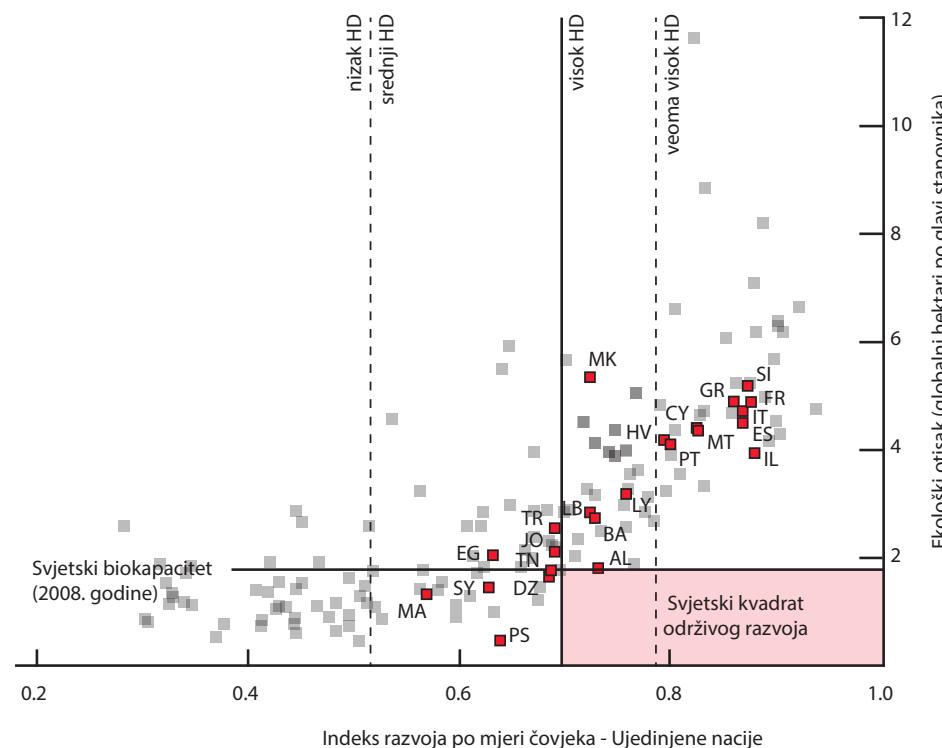
Izazov održivosti razvoja po mjeri čovjeka postaje sve akutniji. S jedne strane, postoje pozitivne promjene u poboljšanju održivosti, pošto pažnja javnosti i fokus politike postaju sve eksplicitnije koncentrisani

na implikacije emisija gasova s efektom staklene bašte i klimatskih promjena. S druge strane, postoje negativne posljedice za trendove održivosti, kao što su degradacija biodiverziteta, osiromašenje prirodnih resursa ili akumuliranje zaliha otpada koje prirodni ekosistemi inače ne bi imali. Čovječanstvo dolazi do kritičnih granica naše planete (a u nekim slučajevima ih je i probilo), i ukoliko se čitav razvojni koncept ne revidira, hipotetički scenariji uništenja mogli bi se i obistiniti.

U ovom izvještaju „održivost“ se definije kao mogućnost da se zadovolje potrebe sadašnjih generacija, a da se pri tome ne umanjuju mogućnosti

Slika 1: Indeks razvoja po mjeri čovjeka (HDI) i ekološki otisak potrošnje na globalnom nivou

Izvori:
HDRO i Mreža za globalni otisak

Fotografija: Aleksandar Jaredić

narednih generacija da imaju isti (ili bolji) kvalitet života i da uživaju u prirodi kao i sadašnja (i prethodne) generacije. Za sada, razvojni obrasci većine zemalja nijesu išli održivim putem i, mada se ostvaruje napredak u ravoju po mjeri čovjeka, većina zemalja takođe povećava svoj ekološki otisak, što ima veći uticaj na društvo (ne samo emisije CO₂). U ovom izvještaju takođe se ukazuje na to da je za održivi razvoj potrebno da ljudi utvrde i usvoje strategije za očuvanje kapaciteta da se obezbijedi zadržavanje nivoa blagostanja na neekstenzivan način (da se željeno blagostanje postigne različitim tehnološkim putevima). Resursna efikasnost ključni je element takvih strategija.

U izvještaju se prvi put u Crnoj Gori uvodi indikator Domaće potrošnje materijala (DMC) i razrađuje se niz mogućih scenarija koji su povezani s različitim opcijama politike. Optimizacija potrošnje materijala

naročito je važna za tako malu zemlju s krhkim ekosistemima koja je još bogata biodiverzitetom kao što je Crna Gora. Autori, međutim, idu dalje od tehničkih dimenzija pokazatelja DMC i stavljaju ovo pitanje u širi kontekst kvantifikovanja održivosti, dajući tako inpute potrebne za proces kreiranja politike.

Iako je ostvaren značajan napredak u definisanju održivosti, postoje značajni izazovi u njenom mjerenu i praćenju. Trenutno postoji niz pristupa kojima se mjeri održivost: „Usklađena neto štednja“ ili „Izvorna štednja“ Svjetske banke – koja mjeri učinak zalihe svih oblika kapitala, praćenjem investicija u njih, umanjivanja njihove vrijednosti i osiromašenja niza prirodnih resursa; ozelenjavanje indeksa razvoja po mjeri čovjeka (HDI) i drugi.

II

Profil Crne Gore u oblasti razvoja po mjeri čovjeka

Vrijednost HDI za Crnu Goru za 2013. godinu iznosi 0,789 – što je visoko u kategorijama razvoja po mjeri čovjeka, i svrstava Crnu Goru na 51. mjesto među 187 zemalja i teritorija. Između 2005. i 2013. godine, vrijednost HDI Crne Gore porasla je sa 0,750 na 0,789, što je povećanje od 5,3% ili prosječno godišnje povećanje od oko 0,64%. Crna Gora dijeli 51. mjesto s Bahamima.

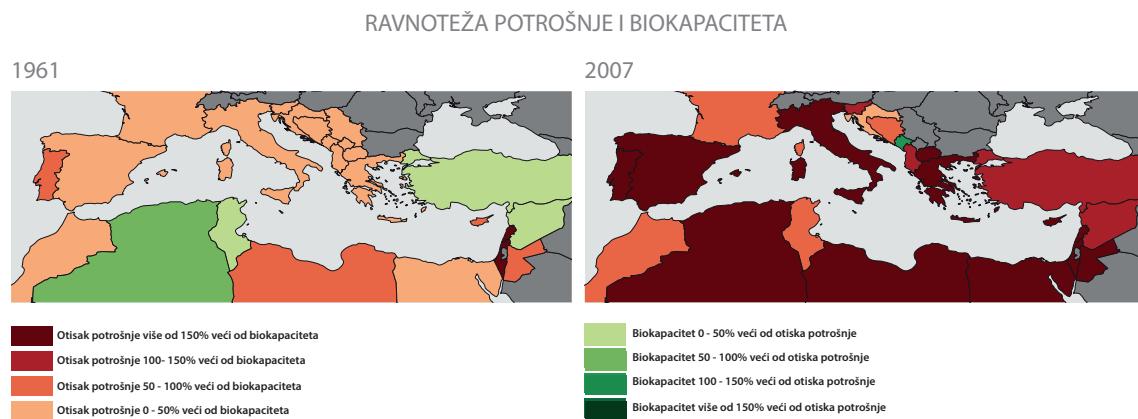
HDI od 0,789, koji je Crna Gora zabilježila 2013. godine, iznad je prosjeka za zemlje u grupi visokog razvoja po mjeri čovjeka, koji je iznosio 0,735 i iznad je prosjeka od 0,738 za zemlje Evrope i Centralne Azije. Što se tiče zemalja Evrope i Centralne Azije, zemlje bliske Crnoj Gori po vrijednosti HDI 2013. godine, a u određenoj mjeri i po broju stanovnika, jesu Letonija i Litvanija, koje su bile na 48. odnosno 35. mjestu po vrijednosti HDI (v. Tabelu 1). Od susjednih zemalja bivše Jugoslavije Crnoj

Gori po rangu je najbliža Hrvatska (47).

Uspjeh zemlje u oblasti razvoja po mjeri čovjeka, međutim, mogao bi biti i bolji ako bi se smanjile nejednakosti u razvoju po mjeri čovjeka. Kad se vrijednost HDI za Crnu Goru (koji je 2013. godine bio 0,789) diskontuje s obzirom na nejednakost, onda vrijednost HDI pada na 0,733, što je gubitak od 7,2% zbog nejednakosti u distribuciji ove dimenzije indeksa. To je mnogo manji gubitak nego u slučaju Hrvatske (11,2%), Letonije i Litvanije (10,6% kod obje zemlje), Srbije (gubitak od 10,9%), Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije (gubitak od 13,6%) ili Bosne i Hercegovine (gubitak od 10,6%). Prosječan gubitak zbog nejednakosti za zemlje s visokim HDI jeste 19,7%, a za Evropu i Centralnu Aziju on iznosi 13,3%. Koeficijent nejednakosti u razvoju po mjeri čovjeka za Crnu Goru iznosi 7,1% – takođe je među najnižima u regionu.

Tabela 1:
Pokazatelji HDI Crne Gore za 2013. godinu u odnosu na odabrane zemlje i grupe

	Vrijednost HDI	Rangiranje po HDI	Očekivani životni vijek na rođenju	Očekivano trajanje školovanja	Prosječno trajanje školovanja	BND po glavi stanovnika (PPP US\$)
Crna Gora	0,789	51	74,8	15,2	10,5	14.710
Letonija	0,810	48	72,2	15,5	11,5	22.186
Litvanija	0,834	35	72,1	16,7	12,4	23.740
Hrvatska	0,812	47	77	14,5	11	19.025
Srbija	0,745	80	74,1	13,6	9,5	11.301
Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija	0,732	84	73,9	13,3	8,2	11.475
Bosna i Hercegovina	0,732	86	76,4	13,6	8,3	9.431
Evropa i Centralna Azija	0,738	—	71,3	13,6	9,6	12.415
Visok HDI	0,735	—	74,5	13,4	8,1	13.231

Slika 2:
**Ravnoteža proizvodnje i
biokapaciteta**

Izvor:
Global Footprint Network
(2012). Mediterranean Ecological Footprint Trends

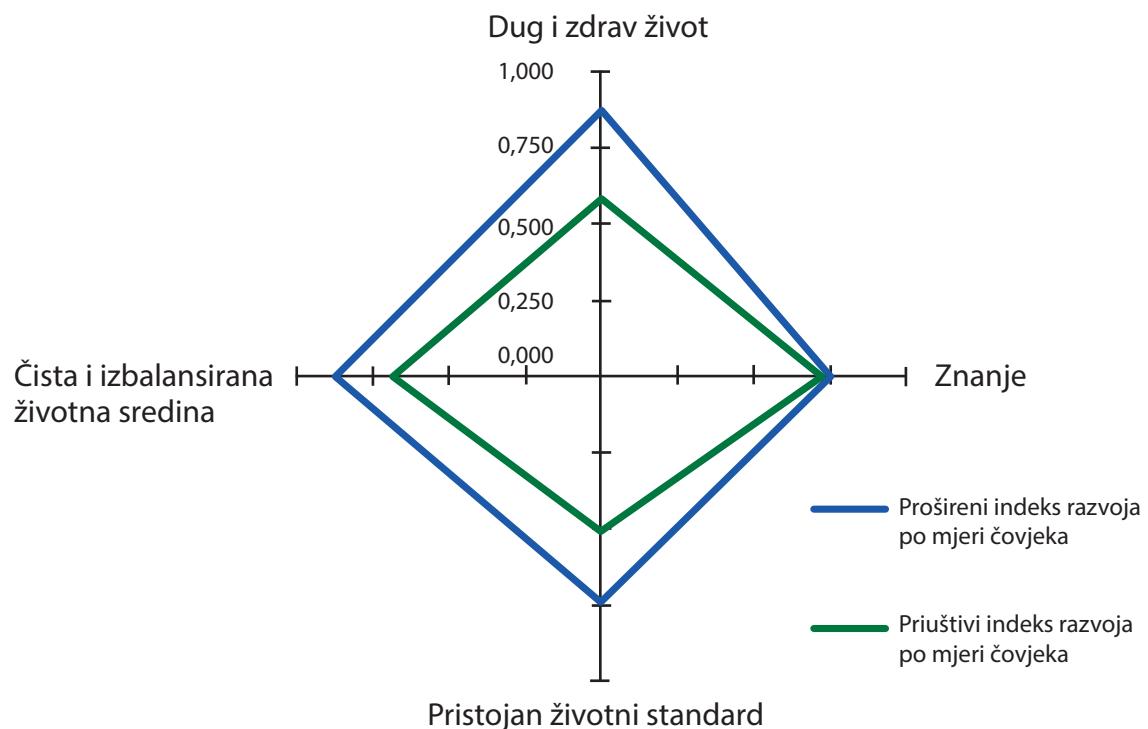
Nejednakost nije jedini faktor koji narušava napredak u razvoju po mjeri čovjeka. Drugi takav faktor – čak i važniji – jeste neodrživost. Jedan od pirstupa u procjeni koliko je zemlja na održivom razvojnog putu, jeste mjerjenje „ekološkog otiska“. Otisak Crne Gore blizu je njenog biokapaciteta, što pokazuje da je moguće postići visok nivo razvoja po mjeri čovjeka a u isto vrijeme i održati mali uticaj na životnu sredinu. Crna Gora je, čini se, i jedina zemlja u bazenu Mediterana koja je poboljšala odnos između ravnoteže biokapaciteta i stvaranja otiska između 1961. i 2007. godine (Slika 2).

Sam izvještaj pripremljen je po novom pristupu i u njemu se koncept „Priuštivog indeksa razvoja po mjeri čovjeka (AHDI)“ primjenjuje na kontekst Crne Gore. To je indeks nivoa razvoja po mjeri čovjeka koje pojedinačne zemlje mogu priuštiti, s obzirom na njihove ekonomske, ekološke, društvene i političke rezultate. Njime se dodaje još jedna (četvrta) dimenzija indeksu razvoja po mjeri čovjeka da bi se uzelo u obzir stanje životne sredine, ali se takođe uvode i indikatori „priuštivosti“ kojima se opisuje u kojoj mjeri se postignuti nivo razvoja po mjeri čovjeka dugoročno gledano može održavati.

Kad se ova logika primjeni na Crnu Goru i ostale zemlje bivše Jugoslavije, dobija se zabrinjavajuća slika. Kako pokazuju podaci, 2013. godine vrijednost razvoja po mjeri čovjeka u Crnoj Gori (gdje je ekološki aspekt uključen u indeks) treba diskontovati za 22% zbog neodrživosti ishoda razvoja – što je u ravni s „gubitkom zbog neodrživosti“, koji ima Hrvatsku.

Ovi indeksi manje su važni za samo rangiranje, koje je njihov rezultat, u odnosu na uvide u procese koji vode do konkretnih vrijednosti indeksa (i samim tim do mesta koje zemlje zauzimaju). Slika 3 vizuelni je prikaz oblasti koje doprinose gubicima u vrijednosti AHDI i ona ukazuje na ono što bi mogli biti prioriteti u budućnosti. Ona pokazuje u kojoj mjeri je postignuti napredak u razvoju po mjeri čovjeka, stvaran i održiv. U slučaju Crne Gore, uzroci najvećih gubitaka u održivosti razvoja po mjeri čovjeka nastaju u oblasti zdravog života i pristojnog životnog standarda. Iako je očekivani životni vijek na rođenju 74,8 godina, očekivani zdravi životni vijek kraći je za više od 10 godina. Nepriuštivost životnog standarda rezultat je, prije svega, velikog korišćenja energije po jedinici BDP (131 kg ekvivalenta nafte na \$1,000 BDP u stalnim cijenama 2011 PPP). Rješavanje ove tri oblasti značajno bi poboljšalo vrijednost AHDI i približilo je njenom potencijalnom nivou.

Slika 3:
Razlika između „postignutog“ nivoa razvoja po mjeri čovjeka (EHD) i onog koji je postignut na održiv način (AHD) u Crnoj Gori, 2012. godine

Fotografija: Duško Miljanović

III

Uspostavljanje ravnoteže između ekonomskog rasta i održivosti

Rast je potreban da bi se zadovoljile potrebe sve veće populacije. On, takođe, treba da bude uravnotežen tako da se održava u okviru održivog razvojnog puta. Kako uspostaviti tu ravnotežu?

Različiti koncepti i pristupi ekonomskom razvoju koji garantuju stabilnost prirodnog okruženja, dugoročno gledano, promovišu se na globalnom nivou i uključuju zelenu ekonomiju, resursnu efikasnost, cirkularnu ekonomiju, održivu potrošnju i proizvodnju. U Izveštaju su dati ovi koncepti i tvrdi se da je resursna efikasnost neizostavni element u tom kontekstu jer su raniji razvojni obrasci doveli do prosperiteta, ali kroz intenzivnu i često neefikasnu upotrebu resursa.

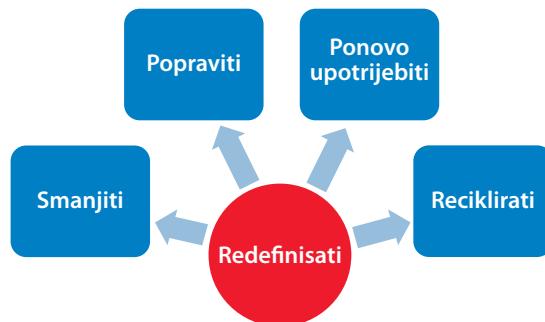
„Cirkularna ekonomija“ je oblast primijenjene ekonomije koja se brzo razvija i koja približava ekonomski procese logici prirodnog životnog ciklusa. Prema uobičajenom shvatanju ekonomskog ciklusa, resursi se doživljavaju kao raspoloživa dobra koja još nijesu iskorišćena. Da bi ta dobra dobila vrijednost i pretvorila se u robu, potrebno je ljudsko djelovanje i to u procesu ekonomskih aktivnosti. Međutim, ako se uzmu u obzir životni ciklus proizvoda i primjenjeni tehnološki procesi, jasno je da ovaj pristup definisanju pojma resursa nije ni sveobuhvatan ni tačan.

Danas globalna ekonomija i dalje prati linearni obrazac proizvodnje i potrošnje: resursi se koriste za proizvodnju koja rezultira proizvodima koji nakon svog vijeka trajanja postaju otpad i kao takvi se odlažu u prirodno okruženje. Ovaj model, poznat pod nazivom „uzmi – iskoristi – odbaci“ (take-make-dispose) prikazan na Slici 4, neodrživ je i mora se transformisati u cirkularni model na osnovu pristupa 4R (Slika 5).

Slika 4:
Tradicionalni (linearni) model ekonomskih aktivnosti

Slika 5:
4R pristup tretiranju otpada

Fotografija: Saša Popović

IV

Odgovor Crne Gore

Crna Gora izrazila je svoju posvećenost ideji ekološke države. Usvojena vizija politike društvenog i ekonomskog razvoja Crne Gore, kao ekološke države, ukorijenjena je u principima održivog razvoja. Kao politička vizija, ovo opredjeljenje u potpunosti korespondira s visokim nivoom svijesti o sve izraženijoj potrebi da se prirodni resursi zaštite i da se dinamika njihove upotrebe smanji u odnosu na dinamiku privrednog rasta zemlje, ili još konkretnije, u odnosu na rast kvaliteta života građana. Opredjeljenje o ekološkoj državi obuhvata takođe ideju o međugeneracijskoj jednakosti, odnosno obavezu da narednim generacijama ne uskratimo pravo da raspolažu jednako kvalitetnom životnom sredinom i resursnom osnovom kakve sad imamo. Ovo opredjeljenje potvrđeno je 2012. godine u dokumentu pripremljenom uoči Konferencije o održivom razvoju u Rio de Žaneiru.

Crna Gora je ostvarila nekoliko ključnih postignuća, ali u većini slučajeva ona idu ruku pod ruku s neriješenim izazovima:

- Uveden je program za biodiverzitet koji bilježi pritiske i primjere degradacije. U njemu, međutim, nema dovoljno podataka o stanju i trendovima vezanim za diverzitet vrsta.
- Postignut je pad nivoa nekih ključnih zagadživača vazduha u urbanim područjima Crne Gore. Tehnologije koje se koriste u industrijskim i energetskim postrojenjima, međutim, i dalje su neefikasne i zagađuju sredinu, jer generišu velike emisije.
- Poboljšava se svijest o negativnim dugoročnim implikacijama pretjerane gradnje, ali i dalje su očigledni slučajevi pretjerane gradnje na račun vrijednog poljoprivrednog zemljišta, teritorija s bogatim

biodiverzitetom i teritorija važnih zbog njihovih potencijalnih vrijednosti za turizam. Nepostojanje preciznih indikatora za mjerjenje namjene zemljišta otežava sprečavanje pretjerane gradnje.

- Povećale su se teritorije pokrivene šumama, ali nepotpuni podaci i sistem za praćenje i kontrolu promjena na terenu otežavaju identifikovanje postojećih problematičnih tačaka i brzu reakciju.
- Postignut je određeni napredak u poboljšanju kvaliteta morske vode, ali morski resursi su i dalje izloženi raznim pritiscima i zagađenju iz netretiranih komunalnih otpadnih voda, luka, marina, brodogradilišta i remonta brodova, plovila i industrije. Voda na svim lokacijama van Bokokotorskog zaliva uglavnom je dobrog do srednjeg kvaliteta osim u Ulcinju (na Maloj plaži i Port Mileni) gdje je kvalitet vode uglavnom loš.

Jesu li međunarodni principi zelene ekonomije i evropski fokus na resursnoj efikasnosti usvojeni kao ključni okviri politike u Crnoj Gori? Analiza nacionalnih politika upućuje na zaključak da se ni izbliza ne može reći da se koncept cirkularne ekonomije implementira u Crnoj Gori, te da efikasno korišćenje resursa nije direktno integrисано u crnogorske politike i propise. Ima, međutim, pozitivnih dešavanja. Pitanja kao što je stimulisana inovacija i produktivnosti, ublažavanje uticaja ekonomskog rasta na životnu sredinu, održivo upravljanje prirodnim resursima i upravljanje poboljšanjima, integrisana su u viziju razvoja formulisanu *Nacionalnom strategijom održivog razvoja*. Nedavno usvojen nacionalni razvojni plan – *Pravci razvoja Crne Gore 2013–2016*, definiše prioritete i mјere za ukupno 18 oblasti politike, dajući istaknuto mjesto razvoju zelene ekonomije kao horizontalnoj temi i naglašavajući veze i kompatibilnost *Pravaca razvoja Crne Gore* sa strategijom **Evropa 2020**. Nacionalna

politika životne sredine zagovara racionalno korišćenje prirodnih resursa, zaštitu ekosistema (i njihovo adekvatno vrednovanje) i sprovođenje principa zagađivač plaća. Neefikasno korišćenje prirodnih i drugih resursa (naročito energije i vode) i nizak nivo tehnološkog razvoja najznačajniji su izazovi za održivi razvoj po mjeri čovjeka. Samo beznačajan dio generisanog otpada reciklira se i ponovo koristi. Crnogorska privreda, da bi proizvela jednu jedinicu BDP, koristila je 2008. godine 1,7 puta više energije nego hrvatska privreda. To je gotovo tri puta energetski intenzivnije nego što je kod privrede EU.

Crna Gora je ostvarila napredak u odnosu na ciljeve energetske i klimatske politike. Udio obnovljivih izvora energije u finalnoj potrošnji energije već je 29%, dok je nacionalni cilj postavljen na 33% do 2020. godine. Napravljeno je značajno smanjenje energetskog intenziteta i emisija gasova s efektom staklene baštne.

Dostupni podaci o uticaju poljoprivrede na životnu sredinu pokazuju i pozitivne i negativne trendove, uključujući i povećanje teritorije koja se koristi za organsku proizvodnju, ali i opšte povećanje potrošnje mineralnih đubriva (uprkos padu posljednje posmatrane godine) i značajan porast u potrošnji proizvoda za zaštitu bilja u periodu između 2005. i 2011. godine. Potrošnja proizvoda za zaštitu bilja procijenjena je na osnovu uvezenih količina i 2011. godine bila je 1,6 puta veća nego 2005. godine. Površine koje su se koristile za organsku proizvodnju činile su 2011. godine 0,6% ukupnog poljoprivrednog zemljišta.

Izazovi vezani za pojedinačne sektore

Ovaj izvještaj ide dalje od uvođenja osnovnih koncepata i bavi se nizom izazova za resursnu efikasnost u Crnoj Gori vezanih za pojedinačne sektore.

Poljoprivreda je izuzetno važna i očekuje se da će ona obezbijediti stabilno i kvalitetno snabdijevanje hranom, smanjiti trgovinski deficit, podstići razvoj drugih sektora (poput turizma), razviti uslove za kvalitetniji život ruralne populacije, itd. U okviru

analiza sprovedenih u procesu priprema za Rio +20, poljoprivreda je prepoznata kao jedan od prioritetskih sektora za ozelenjavanje ekonomije. Ključne mogućnosti za povećanje efikasnosti u poljoprivredi leže u tehnološkim poboljšanjima, prenosu znanja i informacija o načinima da se očuva plodnost zemljišta, širenju organske poljoprivrede, diverzifikaciji izvora prihoda u ruralnim oblastima i razvoju efikasnog sektora prehrambene industrije.

Turizam (uz poljoprivredu i energetiku) predstavlja sektor s najznačajnijim mogućnostima za ozelenjavanje ekonomije. Ključna pitanja za resursnu efikasnost u turizmu obuhvataju dugoročno očuvanje atraktivnosti destinacija (zaštitu prirodnih vrijednosti i vrijednosti pejzaža) uz pažljivo planiranje i razvoj novih kapaciteta, efikasne turističke kapacitete (naročito s aspekta upotrebe otpada i energije) s implementacijom novih tehnologija za grijanje i hlađenje zgrada, podizanje kvaliteta usluga i smanjenje uticaja na životnu sredinu (kontrola zagađenja, naročito prečišćavanje otpadnih voda), obezbjeđivanje višeg stepena recikliranja otpada, razvoj ekološki pogodnih vidova turizma, povećanje upotrebe lokalnih prehrambenih proizvoda u turističkoj ponudi itd.

Građevinarstvo i stambena industrija u Crnoj Gori imaju značajan potencijal za generisanje ekoloških ušteda. Iako precizni podaci o statusu termoizolacije stambenih jedinica u Crnoj Gori ne postoje, procjenjuje se da je za čak 70% stambenih zgrada potrebna adaptacija da bi se povećala njihova energetska efikasnost. Ova procjena bazira se na činjenici da je značajan dio ukupnog broja od oko 316.000 stanova smješten u jedinicama kolektivnog stanovanja izgrađenim šezdesetih i sedamdesetih godina. Ove objekte karakteriše zapuštena i oronula spoljašnja fasada i (ravni) krovovi, kao i stare unutrašnje instalacije.

Sektor energetike predstavlja ogroman izazov – i mogućnost za održivi razvoj. Potrošnja energije u objektima može se smanjiti uvođenjem energetski efikasnog projektovanja i gradnje, implementacijom akreditacije objekata, korišćenjem građevinskih

materijala i proizvoda koji poboljšavaju energetske karakteristike objekata, odgovarajućim održavanjem i rekonstrukcijom objekata, itd. Potrebni su dalji podsticaji da bi se stimulisali pozitivni trendovi u ovom sektoru (poput više korišćenja izolacije na novim i postojećim zgradama) i da bi se stvorila osnova za postizanje ambicioznih ciljeva i standarda EU.

Velike količine energije mogu se uštedjeti adekvatnom infrastrukturom i urbanističkim planiranjem. Iako su principi i zahtjevi energetske efikasnosti utvrđeni u relevantnim propisima, sadašnje prakse planiranja u Crnoj Gori i dalje ne donose adekvatna rješenja za njihovo integriranje u prostorne i urbanističke planove. *Održivi gradovi* čine jednu od ključnih tema u dokumentu *Budućnost kakvu želimo* (usvojenom na samitu Rio +20). I nijesu samo uštede energije važne za resursnu efikasnost u građevinskoj industriji. Recikliranje građevinskog otpada, korišćenje ekološki pogodnih materijala (koji ispunjavaju kriterijume održivosti) i poboljšanje projektovanja objekata takođe su od izuzetne važnosti.

Saobraćaj je još jedan sektor koji može doprinijeti resursnoj efikasnosti (tj. održivi saobraćaj). Ali za to je potrebno modernizovanje vozila, kao i dalji razvoj saobraćajne infrastrukture, uključujući luke i marine. Biće potrebno i brže uvođenje vozila s niskim emisijama i novih tehnologija/alternativnih goriva, bolja kontrola kvaliteta goriva, promovisanje ekološki pogodnih oblika saobraćaja i implementacija instrumenata za minimiziranje negativnog uticaja saobraćaja na životnu sredinu (uključujući standarde, procjenu uticaja, ekonomske instrumente itd.).

Oblasti u kojima su potrebni dalji napori

U kontekstu izazova u pojedinačnim sektorima u Izvještaju se daju primjeri politika koje bi mogle dovesti do pozitivnih rezultata u smislu resursne efikasnosti u Crnoj Gori. Ovi primjeri obuhvataju projekte i inicijative usmjerene na korišćenje čistijih tehnologija, sve veće investicije u istraživanje i razvoj, stimulisanje nastojanja da se uvede recikliranje, povećanje energetske

efikasnosti, razvoj ekoloških pokazatelja, usaglašavanje s pravom EU itd. Dobri sporadični primjeri i iskustva, međutim, nijesu dovoljni.

Razdvajanje korišćenja resursa od ekonomskog rasta, čini se, predstavlja najveći izazov za resursnu efikasnost i treba da se uključi u državne politike. Neposredno se to može raditi pomjeranjem tereta oporezivanja s radne snage na aktivnosti kojima se degradiraju resursi i nanosi šteta životnoj sredini. To pomjeranje moglo bi čak dovesti do otvaranja novih radnih mjesta. Štaviše, iskustvo zemalja koje su se protekle decenije pridružile Evropskoj uniji pokazuju da prihodi od ekoloških taksi i naknada (isplaćivani, na primjer, kroz fondove za životnu sredinu) mogu dati značajan doprinos ispunjavanju evropskih standarda.

Pravo vrednovanje prirodnog kapitala i usluga ekosistema još jedan je prioritet politike. On, međutim, nema široku primjenu u Crnoj Gori. Kao rezultat, usluge ekosistema, čist vazduh i voda i dalje se tretiraju kao besplatni resursi, dok naknade za korišćenje prirodnih resursa često ne pokrivaju kompletne troškove koje životna sredina i društvo trpe zbog tih djelatnosti. Štaviše, nije bilo nastojanja da se vrijednost prirodnih resursa (ili šteta od degradacije i zagađenja) uključe u izračunavanje nacionalnog bogatstva, niti u rezultate poslovanja preduzeća. Jedan od ključnih principa evropske politike o resursnoj efikasnosti – utvrđivanje realnih, pravih cijena – getting the prices right – nije adekvatno integriran u crnogorske zakone i politke ili se ne primjenjuje.

Dosljedno sprovodenje principa zagađivač/korisnik plaća prijevo je potrebno. Politika životne sredine Crne Gore i Zakon o zaštiti životne sredine utvrđuju princip, a osnov za korišćenje ekonomskih instrumenata (prije svega naknada za zagađenje) postoji od 1997. godine. Ovi instrumenti, međutim, nijesu dobro osmišljeni i ne sprovode se na pravi način i dosljedno, pa ne obezbjeđuju odgovarajuće podsticaje za promjenu ponašanja i prelaz na efikasnije proizvodne obrasce koji manje zagađuju.

Smanjivanje i postepeno ukidanje subvencija koje su štetne za životnu sredinu logičan je nastavak principa zagađivač/korisnik plaća. Takve subvencije duboko remete sistem ekonomskih podsticaja i destimulanasa tako da neodrživa proizvodnja može izgledati profitabilno, pa se javnim resursima mogu subvencionisati štete koje se nanose životnoj sredini. Ukitanje subvencija štetnih za životnu sredinu jedna je od mjera oko kojih postoji široki međunarodni konsenzus.

I na kraju, uvođenje pravila o javnim nabavkama u javni sektor koja će obuhvatiti jasne uslove za ekološku održivost, može pružiti više prilika ekološki efikasnijim opcijama. Mogu se implementirati opsežne mjere kojima je cilj da podignu svijest potrošača o odabiru proizvoda s manjim ekološkim uticajima i o poboljšanim praksama za upravljanje otpadom.

Efikasno korišćenje resursa horizontalno je pitanje koje prožima niz sektorskih politika – od onih o upravljanju prirodnim resursima, do nauke i istraživanja, statistike, fiskalne politike, životne sredine i korišćenja zemljišta (prostornog planiranja), do politika u ekonomskim sektorima kao što su poljoprivreda, energetika, saobraćaj, sektor građevine, itd. Postavljanje odgovarajućih ciljeva i definisanje relevantnih indikatora za praćenje napretka u ostvarivanju tih ciljeva od ključnog je značaja za prevođenje politika u praktične rezultate.

Sve mjere predložene da bi se povećala resursna efikasnost imaju značajne implikacije za siromaštvo i kvalitet života. Na primjer, pozdravlja se smanjivanje subvencija za energiju – koje trenutno usmjeravaju dobrobiti bogatijim potrošačima i implicitno podstiću neefikasnu potrošnju. U isto vrijeme, te mjere treba preduzeti u paketu s namjenskom podrškom siromašnim domaćinstvima da bi se spriječilo njihovo još dublje siromaštvo.

Fotografija: Saša Popović

V

Pogled u budućnost

Izvještaj daje ocjenu buduće produktivnosti resursa u okviru pet scenarija za Crnu Goru. Analizom u ovom poglavlju (u mjeri mogućeg) elaborirani su različiti potencijalni scenariji od značaja za efikasno korišćenje resursa. Osnov za osmišljavanje ovih scenarija bili su podaci Monstata, Poreske uprave i pojedinih privrednih subjekata, kao i statističke ekstrapolacije trendova relevantnih pokazatelja. Analiza scenarija nije bazirana na sofisticiranim statističkim softverima, niti su vremenske serije raspoloživih podataka u Crnoj Gori dovoljno duge da bismo na osnovu njih mogli pouzdano zaključivati o razvoju pojedinih pokazatelja. Umjesto kompleksnih proračuna, tamo gdje je to bilo moguće, upoređivani su ekstrapolirani podaci s podacima iz referentnih scenarija (na primjer, kod energetike) ili s nekim drugim razvojnim putanjama koje su se mogle iskristalisati na bazi razvojnih dokumenata EU i Crne Gore.

Nije nam cilj da ovim scenarijima „predviđamo budućnost“. Njihova svrha je da podstaknu na razmišljanje o mogućim opcijama i da ilustruju moguće

ishode različitih politika za korišćenje posebnih resursa, da pomognu u identifikovanju izazova i da omoguće poređenje s kretanjima u EU. Ovi scenariji mogu poslužiti kao osnov za predlaganje konkretnih ciljeva i mjera za poboljšanje resursne efikasnosti u Crnoj Gori (tj. za definisanje nacionalne Mape puta). U centru pažnje rada na scenarijima bila je produktivnost resursa (odnosno domaća potrošnja materijala) kao složeni pokazatelj efikasnosti ekonomije i ujedno vodeći indikator Mape puta EU, dok su projekcije za energetski sektor i klimatsku politiku rađene u namjeri da se pruži dodatna argumentacija za izbor održivih razvojnih opcija i postizanje kompromisa među suprotstavljenim ciljevima.

Tim koji je pripremio izvještaj zaključuje da je Scenario 4, „Umjereni smanjenje trošenja resursa“ optimalan. Ovaj scenario prepostavlja aktivnu i ambicioznu politiku upravljanja prirodnim resursima u Crnoj Gori. Crna Gora bi do 2020. godine postigla apsolutno smanjenje upotrebe materijalnih resursa za 20% u odnosu na prosjek tokom perioda 2005–2012.

Tabela 2:
Realni scenario – umjereni smanjenje u trošenju resursa

SCENARIO 4: Apsolutno smanjenje upotrebe resursa za 20% u odnosu na prosjek 2005–2012. god.				
2020.				
Iznos:	Rast:	ukupno		godišnje
BDP: 3.473 miliona €		28%		3,5%
DMC: 2.598.367 t (4,0 t per capite)		-20%		-2,5%
RP: 1.337 €/t		60%		7,5%
2030.				
Iznos:	Rast:	ukupno		godišnje
BDP: 4.423 miliona €		63%		3,5%
DMC: 2.598.367 t (4,0 t per capite)		-20%		-1,1%
RP: 1.702 €/t		103,8%		5,8%
Procjene DMC-a i RP-a su indikativne, zasnovane su na određenom broju prepostavki u slučajevima nepotpunih podataka pa ih treba koristiti samo kao ilustraciju.				

Slika 6:
Scenariji kretanja energetskog intenziteta Crne Gore i EU(27)

Izvori podataka:
nacrt Strategije energetskog razvoja Crne Gore do 2030. godine i EU Energy Pocket Book 2010.

Produktivnost resursa rasla bi po prosječnoj godišnjoj stopi od 7,5%, što korespondira s prosječnim godišnjim stopama rasta od 7,1%, zabilježenim u periodu 2005–2012. U ovom scenariju 2020. godine produktivnost resursa porasla bi za 60% u odnosu na prosječnu produktivnost resursa u periodu 2005–2012. godine. Značajno smanjenje zabilježeno je i u DMC po glavi stanovnika, koji 2020. godine iznosi 4 t/pc.

I konačno, izvještaj smješta analizu resursne produktivnosti i moguće scenarije u širi kontekst poboljšanja energetske efikasnosti i smanjenja emisija CO₂. One se doživljavaju kao nešto što se ne može odvojiti od poboljšanja resursne efikasnosti. Primjenom pristupa modelovanja sličnog onome koji se koristi u slučaju domaće potrošnje materijala, pripremljena su tri moguća scenarija za emisije gasova s efektom staklene baštice:

- ekstrapoliranje podataka o energetskom intenzitetu za period 2000–2010. za Crnu Goru (**MNE EXT**)
- ekstrapoliranje podataka o energetskom intenzitetu za period 2000–2010. za Evropsku uniju (**EU(27) EXT**), i
- korišćenjem referentnog scenarija, pokazuju se trendovi ovog indikatora na osnovu Strategije energetskog razvoja Crne Gore do 2030 (**MNE SRE2030**).

Na Slici 6 prikazana su tri analizirana scenarija i ciljni nivo energetskog intenziteta za 2020. godinu za EU(27). (O dva se u ovom trenutku raspravlja, a jedan se bazira na ciljanim vrijednostima utvrđenim u politikama EU.) Analiza ukazuje na to da nijedan od dva scenarija nije prihvatljiv ako pretpostavimo da će Crna Gora biti članica EU do 2030. godine.

VI

Kako do cilja?

Sve navedeno omogućilo je autorima da izvuku niz značajnih zaključaka i preporuka koje su relevantne za politiku. Izveštaj nudi zaključak da su rezultati razvoja i napredak važni, ali da je jedako važan i način na koji se taj napredak postiže i cijena koja se za to plaća još su značajniji. U mnogim slučajevima sadašnji nivo razvoja po mjeri čovjeka ne može se priuštiti i postignut je uz dugove – finansijske, ekološke, demografske. Prečesto je račun za dobrobit sadašnjih generacija prenošen na naredne. Zbog toga je za postizanje održivog razvoja po mjeri čovjeka od ključnog značaja da se doda perspektiva „priuštivosti“ analizi i politikama razvoja po mjeri čovjeka.

Crna Gora je zemlja s ogromnim potencijalom za održivi razvoj. Ona se za tako nešto i politički opredijelila proglašenjem „ekološke države“. Dokazi predstavljeni u ovom Izveštaju o razvoju po mjeri čovjeka ukazuju na to da uprkos značajnom napretku ostvarenom u postizanju ovih ciljeva, pred Crnom Gorom predstoji dug put.

Resursna efikasnost važno je sredstvo za postizanje cilja održivog razvoja po mjeri čovjeka – a samim tim i za ispunjavanje obećanja „ekološke države“. Okviri politike za njeno promovisanje postoje, i na međunarodnom i na domaćem planu. Ono što treba da se dogodi da bi se ona postigla jeste smjela akcija i to:

1. Dosljedna implementacija usvojenih propisa i planova od suštinskog je značaja za dalji razvoj Crne Gore uopšte, kao i za unapređenje resursne efikasnosti. Pored toga, neophodni su bolja koordinacija različitih politika, jačanje informacione osnove i dalji razvoj indikatora za mjerjenje održivosti razvoja i praćenje napretka.
2. Da bi se kapitalizovala spontana poboljšanja iz prethodnog perioda i nastavili pozitvni trendovi

(na primjer, razdvajanje rasta BDP-a od potrošnje energije, količine stvorenenog otpada, emisija gasova s efektom staklene bašte i sl.), neophodne su pažljivo osmišljene ciljane mjere za povećanje efikasnosti i smanjenje uticaja na životnu sredinu.

3. Potrebno je definisati nacionalnu klimatsku politiku u okvirima ciljeva EU, te s njom uskladiti energetsku politiku; rješenja koja zemlju bitno udaljavaju od ciljeva EU ne treba promovisati.
4. Promjene u politici subvencionisanja i dodjele državne pomoći od suštinskog su značaja za efikasno korišćenje resursa, konkurentnost i postizanje ciljeva zaštite životne sredine; neophodan je plan eliminacije štetnih subvencija. Istovremeno je potrebno razvijati i primjenjivati ekonomske/ tržišno zasnovane instrumente da bi se osiguralo da cijene korišćenja resursa i troškovi zagađenja na pravi način reflektuju vrijednost resursa koji se troše i ili degradiraju zagađenjem. Treba ispitati mogućnosti za sporovođenje zelene poreske reforme.
5. Veoma je važno da se razvije i primijeni sistem podsticaja za čiste i efikasne proizvodne procese i aktivnosti, te da se obezbijedi adekvatna podrška za istraživanja i inovacije.
6. Hitna poboljšanja u sistemu prostornog planiranja (racionalno korišćenje prostora, ograničavanje širenja izgrađenih površina, posebno ako ona ne daju značajne efekte), upravljanja otpadom (odvojeno sakupljanje, reciklaža) i upravljanja vodama (integralno upravljanje, racionalna potrošnja) jesu conditio sine qua non resursne efikasnosti u Crnoj Gori.
7. Za efikasno korišćenje resursa veoma je važna i zaštita poljoprivrednog zemljišta i pospješivanje vidova poljoprivredne proizvodnje povoljnih za životnu sredinu.

8. Sve dok biodiverzitet i usluge koje pružaju ekosistemi ne budu pravilno vrednovani a njihova vrijednost uključena u bilanse uspješnosti ekonomije i mjere za ostvarivanje uspjeha od mikro do makro nivoa, resursna efikasnost i održivost razvoja neće biti osigurani.
9. Adekvatna kontrola kvaliteta vazduha, vode i zemljišta, odnosno odgovarajuće mjere za sprečavanje zagađenja, direktno doprinose produktivnosti ekonomije (između ostalog, očuvanjem zdravlja ljudi); nesprovođenje standarda zaštite životne sredine rezultira značajnim društvenim troškovima, kako u EU tako i u Crnoj Gori.
10. Kvalitetni podaci i sistemi praćenja važni su u tom smislu. Testiranje i sprovođenje indikatora održivog razvoja po mjeri čovjeka i praćenje različitih aspekata održivosti važni su elementi Mape puta za ispunjavanje obećanja da će Crna Gora biti ekološka država.

Za sve ovo potrebne su smjene reforme u ključnim sektorima crnogorske privrede, a sve će to doći uz određene troškove. Troškovi mogu biti visoki kratkoročno gledano i zbog toga je potrebno obnoviti odlučnost i pojačati nastojanja svih aktera u društvu. Ali potencijalne dobrobiti razvoja resursno efikasne ekonomije su višestruke. One koje su naročito relevantne za Crnu Goru, s obzirom na njen sadašnji nivo razvoja, obuhvataju rast i nova radna mjesta, konkurentnost, poboljšanje kvaliteta života očuvanjem kvaliteta životne sredine i doprinos stabilnosti ekonomije. Iako ne postoje detaljne analize potencijalnih efekata implementacije određenih politika resursne efikasnosti (ex ante analize), prema postojećim procjenama, poboljšanje energetske efikasnosti samo u stambenom fondu stimulisalo bi investicije, stvorilo nove mogućnosti zapošljavanja i dovelo do značajnih ušteda energije.

Ključna tema ovog izvještaja je resursna efikasnost – tema koja je od ogromnog značaja za perspektivu razvoja po mjeri čovjeka. Veza između resursne efikasnosti i razvoja po mjeri čovjeka postoji kroz održivost, ali ne samo tu. Poboljšanje resursne efikasnosti može se ostvariti na različite načine koji utiču na različite dimenzije razvoja po mjeri čovjeka – siromaštvo, potrošnju, zaposlenost, pristup osnovnim servisima, rodne uloge. Svi ovi aspekti su važni i zaslužuju zasebne detaljne analize (ili, čak, zasebne nacionalne izvještaje o razvoju po mjeri čovjeka). U tom smislu autori se nadaju da će ovaj izvještaj biti samo početna tačka za dalja istraživanja i javnu debatu o ovim pitanjima.

6.1 Mapa puta ka resursno efikasnoj Crnoj Gori

Mapa puta ka resursno efikasnoj Crnoj Gori sadrži ciljeve i predlaže akcije i indikatore za tri oblasti: 1) horizontalne teme i politike (kao što su vrednovanje prirodnih resursa, fiskalne mjere i subvencije; statistika i dostupnost podataka; mjerenje uspješnosti ekonomije; unapređenje konkurentnosti; podrška istraživanju i inovacijama i sl.); 2) ekonomske sektore; i 3) upravljanje životnom sredinom, uključujući otpad. Posebno su naglašena prioritetna pitanja (osjenčeni ciljevi i akcije).

6.1.1 Horizontalne politike i pitanja

Oblast	Ciljevi i akcije	Indikatori
Vrednovanje prirodnih resursa i mjerjenje uspješnosti ekonomije	<p>Cilj: <i>Poboljšana dostupnost informacija o vrijednosti prirodnih resursa do 2020. godine i njihova postepena integracija u sisteme za obračun uspješnosti ekonomije</i></p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> Unapređenje metodologija za vrednovanje resursa Integracija informacija o vrijednosti resursa u procese donošenja odluka (npr. o javnoj potrošnji, odobravanju razvojnih projekata i sl.) Utvrđivanje koncesija za korišćenje prirodnih resursa tako da reflektuju njihovu pravu vrijednost, uključujući troškove degradacije Praćenje trendova EU u modifikovanju nacionalnih računa za uključivanje doprinosu koji prirodni resursi daju stvarajući dodate vrijednosti u nacionalnoj ekonomiji 	<p>Nivo koncesija za korišćenje prirodnih resursa</p> <p>Modifikacije u sistemu nacionalnih računa</p>
Fiskalne mjere i subvenicije	<p>Cilj: <i>Eliminacija subvencija štetnih po životnu sredinu do 2020. godine</i></p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> Identifikacija štetnih subvencija i plan njihove postepene eliminacije Definisanje mjera podrške za poslovne subjekte i djelove stanovništva koji mogu biti ugroženi eliminacijom subvencija (u skladu propisima i praksom EU) Korišćenje državne pomoći da se podstaknu resursno efikasne aktivnosti Plan poreskih olakšica za stimulisanje resursne efikasnosti i njihova postepena primjena Ispitivanje izvodljivosti sprovođenja zelene poreske reforme Redizajniranje postojećih poreza i naknada za zagadživanje životne sredine i korišćenje prirodnih resursa i puna primjena ovih instrumenata sa ciljem da se do 2020. godine Crna Gora približi prosječnom udjelu prihoda od eko naknada i poreza u zemljama EU 	<p>Dio budžeta potrošen na mjerne za životnu sredinu i resursnu efikasnost</p> <p>Udio poreza vezanih za životnu sredinu u ukupnim porezima i doprinosima</p>

Oblast	Ciljevi i akcije	Indikatori
Statistika i dostupnost podataka	<p>Cilj: <i>Jačanje kapaciteta nadležnih institucija i objavljivanje utvrđenih pokazatelja resursne efikasnosti</i></p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Utvrđivanje pokazatelja predviđenih ovom studijom i Nacionalnom listom indikatora, koji još uvijek nijesu dostupni, definisanje potreba i razvoj kapaciteta institucija za izvođenje nedostajućih indikatora • Postavljanje kvantifikovanih ciljeva kad god je to moguće • Praćenje razvoja seta indikatora za resursnu efikasnost u EU i primjena novih pokazatelja u najkraćem mogućem roku • Dalje unapređenje kvaliteta i pouzdanosti podataka, posebno o potrošnji energije, emisiji gasova staklene baštice, upotrebi vode i zemljišta, i otpadu • Razvoj kapaciteta za izvođenje indikatora ekološkog otiska • Poboljšanje dostupnosti podataka svim krajnjim korisnicima, uključujući olakšan pristup i razumljivost 	Broj dostupnih indikatora (Nacionalna lista indikatora, u EU indikatori resursne efikasnosti)
Održiva proizvodnja i potrošnja	<p>Cilj: <i>Promovisanje održivih obrazaca potrošnje i proizvodnje i ozelenjavanje jedne trećine ukupnih javnih nabavki do 2020. godine</i></p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Razrada zahtjeva zelenih javnih nabavki i podrška njihovoj integraciji u tenderske procese; definisanje kriterijuma na osnovu kojih se javna nabavka može okarakterisati kao „zelena“ • Podizanje svijesti potrošača o opcijama koje imaju na raspolaganju da podrže resursno efikasne proizvode i procese • Promovisanje primjene standarda kvaliteta, društvene odgovornosti i EMAS sheme u privatnom sektoru • Praćenje i usaglašavanje s evropskom politikom o proizvodima 	<p>Procenat vrijednosti i broj ugovora o javnim nabavkama koji sadrže kriterije zelenih javnih nabavki</p> <p>Broj preduzeća, po sektorima i veličini, koja koriste savjete o poboljšanju učinaka na životnu sredinu</p>

Oblast	Ciljevi i akcije	Indikatori
Podrška istraživanju i inovacijama	<p>Cilj: <i>Udvоstručavanje javnih rashoda za nauku i istraživanje do 2020. godine</i></p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Poboljšanje dostupnosti i korišćenja nacionalnih i fondova EU za istraživanje i inovacije • Povećanje izdataka privatnog sektora • Razvoj kapaciteta naučno-istraživačkih institucija • Jačanje veza između istraživačkih centara i ekonomskih subjekata • Podrška primjeni inovativnih rješenja koja smanjuju potrošnju resursa u proizvodnji i uslugama 	<p>Udio sredstava za nauku i istraživanje u BDP-u</p> <p>Broj i vrijednost sredstava dodijeljenih kroz evropske programe podrške za istraživačke i inovativne projekte koji uglavnom promovišu resursnu efikasnost i održivo upravljanje životnom sredinom</p>
Unapređenje konkurentnosti	<p>Cilj: <i>Poboljšanje pozicije na listi konkurentnosti svjetskih ekonomija za 25%</i></p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Unapređenje tehnologija i smanjenje troškova upotrebe resursa; unapređenje upravljačkih sistema • Povećanje energetske efikasnosti u industriji • Podrška razvoju malih i srednjih preduzeća u novim, perspektivnim oblastima (uključujući ekoindustrije) 	Rang na globalnoj listi konkurentnosti

6.1.2 Upravljanje životnom sredinom (uključujući otpad)

Oblast	Ciljevi i akcije	Indikatori
Usluge ekosistema	<p>Cilj: Do 2020. godine značajno unaprijediti kapacitete za vrednovanje i dostupnost podataka o vrijednosti usluga ekosistema i osigurati integraciju takvih informacija u procese donošenja odluka</p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> Razvoj kapaciteta nacionalnog statističkog sistema i nezavisnih institucija za vrednovanje ekosistema Poboljšanje informacija o stanju ekosistema i usluga koje pružaju Osigurati integraciju informacija o vrijednosti ekosistema u konkretnе razvojne projekte (kroz procjene uticaja na životnu sredinu, analize troškova i koristi) Unaprijediti finansiranje zaštite ekosistema, moguće i kroz inovativne instrumente kao što su naknade za usluge ekosistema Priprema programa rehabilitacije ugroženih ekosistema 	<p>Broj i obuhvat studija kojima se vrednuju usluge ekosistema</p> <p>Broj procjena uticaja i analiza troškova i korisiti u koje je uključena vrijednost ekosistema</p>
Biodiverzitet	<p>Cilj: Zaustavljanje gubitka biodiverziteta do 2025. godine</p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> Dalje povećanje broja i obuhvata zaštićenih područja i unapređenje upravljanja njima Identifikacija i sprovođenje mjera za zaštitu posebno ugroženih staništa i vrsta (priprema Crvenih lista i knjiga flore i faune) Uspostavljanje mreže Natura 2000 Unapređenje sistema monitoringa biodiverziteta i informacione osnove za zaštitu biodiverziteta Osigurati rastuća finansijska sredstva za zaštitu biodiverziteta 	<p>Diverzitet vrsta</p> <p>Zaštićena područja</p>

Oblast	Ciljevi i akcije	Indikatori
Voda	<p>Cilj: <i>Prepoloviti gubitke u sistemima vodosnabdijevanja do 2020. godine, bitno poboljšati informacionu osnovu o vodnim resursima i osigurati primjenu Okvirne direktive</i></p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Jačanje kapaciteta za primjenu Okvirne direktive • Priprema planova upravljanja do 2020. godine, adekvatno vrednovanje vodnih resursa, uspostavljanje djelotvornih i fer cijena vode • Koordinacija politika koje se tiču korišćenja vodnih resursa (poljoprivreda, energetika, regionalna politika) • Poboljšanje dostupnosti podataka i indikatora • Definisanje ciljeva za efikasno korišćenje vode i razvoj i primjena ambicioznijih i obuhvatnijih mjera za poboljšanje efikasnosti (mjerenje potrošnje, smanjenje gubitaka u sistemima, smjernice za ponovnu upotrebu) • Bolje upravljanje potražnjom za vodom primjenom ekonomskih instrumenata (cijene, porezi i naknade, eko označke i sl.) • Integracija klimatskih promjena u sistem upravljanja vodama 	<p>Upotreba slatkvodnih resursa</p> <p>Indeks eksploatacije voda</p> <p>Gubici vode</p>
Vazduh	<p>Cilj: <i>Poboljšanje kvaliteta vazduha do 2020. godine u najugroženijim zonama (Pljevlja, Nikšić) i kontrola emisija GHG</i></p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Procjena štete od zagađenja vazduha (uticaji na zdravljie i ekonomiju) • Poboljšana kontrola emisija iz industrije i saobraćaja • Sprovođenje mjera zaštite kvaliteta vazduha predviđenih relevantnim planovima i strategijama • Definisanje nacionalnih ciljeva u oblasti klimatskih promjena • Sprovođenje mjera za smanjenje emisija GHG (definisanje nacionalno prikladnih mjera i njihova realizacija) 	<p>Kvalitet vazduha u urbanim područjima</p> <p>GHG emisije</p>

Oblast	Ciljevi i akcije	Indikatori
Prostor i zemljište	<p><i>Cilj: Postepeno smanjenje površina koje se pretvaraju u izgrađene sa ciljem da se zauzimanje prostora dugoročno svede na nulu; zaštita poljoprivrednog zemljišta</i></p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Poboljšanja u procesima strateške procjene uticaja kod izrade prostornih planova da bi se osigurale optimalne namjene površina i kompromisi (trade-offs) • Unapređenje prostornog planiranja da se osigura racionalno korišćenje prostora, koncentracija građevinskih područja i korišćenje rezervi unutar njih • Zaštita poljoprivrednog i zemljišta bitnog za očuvanje biodiverziteta od urbanizacije i dalje ekspanzije gradnje • Primjena bioloških mjera (uključujući zelenu infrastrukturu) u zaštiti zemljišta od erozije i poplava • Razvoj znanja i informacione osnove potrebnih za dugoročno očuvanje i poboljšanje kvaliteta (plodnosti) poljoprivrednog zemljišta 	<p>Izgrađene površine</p> <p>Produktivnost izgrađenih površina</p> <p>Erozija zemljišta</p> <p>Sadržaj organske materije u zemljištu</p>
Minerali i metali	<p><i>Cilj: Smanjenje potrošnje sirovina i minimiziranje uticaja na životnu sredinu uslijed eksplotacija minerala i metala</i></p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sanacija površina degradiranih eksplotacija minerala i metala • Osiguravanje adekvante visine naknada za eksplotaciju mineralnih i metaličnih sirovina, eliminacija subvencija za aktivnosti štetnih za životnu sredinu. • Podsticaji za istraživanja, inovacije i uvođenje efikasnijih tehnologija u preradivačkoj industriji, građevinarstvu i drugim djelatnostima radi smanjenja potrošnje sirovina • Praćenje i usaglašavanje s evropskom politikom o proizvodima 	Resursna produktivnost minerala i metala

Oblast	Ciljevi i akcije	Indikatori
Šume	Cilj: <i>Održiva eksploatacija šuma</i>	Površina pod šumama Obim eksploatacije šuma Šumski požari
	Akcije: <ul style="list-style-type: none">• Unapređenje sistema upravljanja šumama (znanja, informacije, adekvatno vrednovanje šumskih resursa, integracija problematike klimatskih promjena)• Povećanje stepena efikasnosti u korišćenju drveta (unapređenje tehnologija za eksploataciju, razvoj lanca prerađe drveta, korišćenje drvnog otpada i pospješivanje prelaska na efikasnije vidove korišćenja biomase za grijanje)	
Morski resursi	Cilj: <i>Postizanje dobrog statusa životne sredine mora do 2030. godine</i>	Kvalitet morske vode za kupanje Proizvodnja u marikulturi Broj i površina zaštićenih područja u moru
	Akcije: <ul style="list-style-type: none">• Integralno upravljanje obalnim područjem; implementacija Okvirne direktive o morskoj strategiji do 2030. godine• Očuvanje prirodnih i pejzažnih vrijednosti obalnog područja• Usaglašavanje s Integralnom pomorskom politikom EU, uvođenje prostornog planiranja mora; promovisanje i podrška za razvoj inovativnih poslovnih mogućnosti u pomorskoj i obalnoj ekonomiji (plavi rast)• Jačanje informacione osnove i znanja o procesima i promjenama u obalnom području• Minimizacija pritiska na kvalitet morske vode od zagađenja otpadnim vodama, pomorskog saobraćaja i marikulture• Održiva eksploatacija ribljeg fonda• Integracija klimatskih promjena u sistem upravljanja obalnim područjem	
Otpad	Cilj: <i>Do 2025. godine, značajno smanjenje količina otpada koje se konačno odlažu</i>	Ukupna količina proizvedenog komunalnog otpada Ukupna količina proizvedenog građevinskog otpada Stope recikalže
	Akcije: <ul style="list-style-type: none">• Revizija postavljenih ciljeva o reciklaži pojedinih vrsta otpada i postavljanje ambicioznih ali izvodljivih ciljeva• Značajne investicije u sistem odvojenog prikupljanja otpada u narednih 10 godina, praćene odgovarajućim programima za podizanje svijesti• Identifikacija mogućnosti i podsticaji za razvoj reciklažnih aktivnosti• Stimulisanje tržišta sekundarnih materijala i potražnje za recikliranim materijalima• Razvoj sistema za upravljanje specifičnim tokovima otpada	

6.1.3 Prioritetni razvojni sektori

Oblast	Ciljevi i akcije	Indikatori
Energetika	<p>Cilj: <i>Približavanje stepenu energetskega intenziteta EU do 2020, dostizanje nivoa EU do 2030.</i></p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> Definisanje ambicioznih ciljeva energetske efikasnosti i sporovođenje ciljanih mera za njihovo postizanje Integracija klimatskih promjena u energetske planove i programe, plan za usaglašavanje s klimatskom politikom EU Balans u miksu obnovljivih izvora radi minimizacije uticaja na životnu sredinu; integracija ciljeva zaštite biodiverziteta i postizanja dobrog ekološkog statusa u energetske razvojne planove, programe i projekte Sanacija šteta koje se nanose životnoj sredini aktivnostima u procesu dobijanja i potrošnje energenata 	<p>Energetski intenzitet</p> <p>Udio obnovljivih izvora</p> <p>Emisije GHG iz sektora energetike</p>
Poljoprivreda	<p>Cilj: <i>Ubrzani rast poljoprivredne proizvodnje uz efikasnije korišćenje resursa i kontrolu negativnih uticaja na životnu sredinu</i></p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> Tehnološka unapređenja i povećanje efikasnosti u primarnoj proizvodnji i preradi hrane Kontrola primjene vještačkih đubriva i pesticida Povećanje površina pod organskom proizvodnjom Širenje znanja i informacija o načinima za očuvanje plodnosti zemljišta Kompostiranje i korišćenje biootpada u poljoprivredi Intenziviranje mera i podsticaja za razvoj ruralnih područja 	<p>Potrošnja sredstava za zaštitu bilja</p> <p>Površine pod organskom proizvodnjom</p>

Oblast	Ciljevi i akcije	Indikatori
Turizam	<p>Cilj: <i>Podizanje kvaliteta turističkih usluga uz smanjenje uticaja na životnu sredinu</i></p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Diversifikacija turističke ponude i ublažavanje naglašenog sezonskog karatkera turizma radi ublažavanja pritisaka na prirodno okruženje; razvoj vidova turizma povoljnih po životnu sredinu • Planiranje i izgradnja novih turističkih kapaciteta na način da se doprinese racionalnom korišćenju prostora, zaštiti vrijednih ekosistema i uštedama energije i vode • Smanjenje zagađenja (otpad i otpadne vode) od turizma 	<p>Prihodi od turizma</p> <p>Broj noćenja po regionima, vrstama turističkih usluga i mjesecima</p>
Građevinarstvo i stanovanje	<p>Cilj: <i>Postizanje visokog nivoa resursne efikasnosti u izgradnji objekata i infrastrukture do 2025. godine</i></p> <p>Akcije:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Obezbeđivanje sredstava za unapređenje energetske efikasnosti u zgradarstvu (iz državnog budžeta, razvojnih kredita ili putem alternativnih finansijskih mehanizama) i kreiranje podsticajnih shema (smanjivanje stope PDV-a, garantija ili subvencije kamatnih stopa kod kredita, učešće u kapitalnim troškovima pojedinih investicija i sl.) • Postepeno uskladljivanje propisa i standarda gradnje s relevantnim propisima EU i njihova primjena kod nove gradnje; rekonstrukcija postojećeg fonda zgrada • Korišćenje ekoloških materijala u građevinarstvu • Primjena adekvatnih instrumenata za postizanje ušteda vode, promovisanje efikasnih uređaja 	<p>Potrošnja energije za grijanje i hlađenje prostora</p>

Oblast	Ciljevi i akcije	Indikatori
Saobraćaj	Cilj: <i>Razvoj saobraćajnog sistema da se doprine resursnoj efikasnosti, konkurentnositi i održivosti</i>	
	Akcije: <ul style="list-style-type: none"> Primjena novih tehnologija (vozila s nižim emisijama, nižom potrošnjom goriva, alternativna goriva) i promovisanje vidova saobraćaja povoljnijih po životnu sredinu; definisanje i primjena podsticajnih mjera Primjena instrumenata za minimizaciju negativnih uticaja saobraćaja na životnu sredinu Recikliranje vozila po isteku njihovog životnog vijeka 	Struktura vozila po starosti i emisionim karakteristikama Energetska efikasnost u saobraćaju
Industrija i preduzetništvo	Cilj: <i>Povećanje efikasnosti i konkurentnosti industrije i sektora malih i srednjih preduzeća</i>	
	Akcije: <ul style="list-style-type: none"> Unapređenje tehnologija i upravljačkih procesa u industriji: osavremenjavanje proizvodnje, povećanje stepena finalizacije, uvođenje novih tehnologija, sistema kvaliteta i upravljanja životnom sredinom, uz izmjene i poboljšanja proizvodnog asortimana Stimulativne mjere za resursnu efikasnost i inovacije Dosljedna primjena propisa o zaštiti životne sredine kao instrument za prelazak na čistije tehnologije Integracija šteta od zagađenja i degradacije okruženja u troškove preduzeća Poboljšan pristup izvorima finansiranja i razvoj kapaciteta (savjeti, konsultantske usluge) MSP za primjenu resursno efikasnih pristupa 	Kvalitet otpadnih voda iz industrije Kvalitet vazduha u industrijskim zonama Broj radnih mjesta u novim (eko) granama i djelatnostima

*Empowered lives.
Resilient nations.*

**Eko zgrada Ujedinjenih nacija
Stanka Dragojevića bb,
81000 Podgorica, Crna Gora
www.me.undp.org**